

Två sidor av rysk 1900-tals filosofi

De ryska filosoferna Lev Sjestov och Nikolaj Berdjajev hade mycket gemenamt, inte minst synen på Dostojevskij som tänkare. Där fanns också stora skillnader. Där Berdjajev sökte "en väg att bli varse universum inom människan" menade Sjestov att "filosofins uppgift inte är att lugna människan utan att störa hennes sinnesfrid". Om dessa två centralgestalter inom den ryska kultur- och renässansen handlar denna artikel, följd i morgon av en närmare analys av Sjestovs filosofiska utvecklingsgång.

Av BENGT JANGFELDT

När den ryskjudiske filosofen Lev Sjestov 1936 gav ut boken "Kierkegaard et la philosophie existentielle" skrevs en av recensio-

Nikolaj Berdjajev (1874–1948), som menade att författaren hade gjort sig skyldig till en alltför fri tolkning av Kierkegaards idéer. Han vände sig också mot Sjestovs uppror mot förnuftet och kunskapen, kategorier som han själv betraktade "som en del av livet". Sjestov gick i svaromål och hävdade i sin tur att Berdjajevs försök att försona den existentiella filosofin med den spekulativa – Kant, Hegel o a – var ohållbar.

Meningsmotsättningarna till trots var nog Sjestov och Berdjajev de ryska 1900-talsfilosofer som hade bäst förutsättningar att förstå varandra. De var båda från Kiev och hade känt varandra sedan sekelskiftet. Sjestov beskriver sin relation till Berdjajev på följande sätt: "Vi var aldrig överens. Vi krigade och skrek jämt, han beskyllde mig alltid för att *sjestovisera* de författare jag talar om. (...) Det är därför jag alltid anför citaten på originalspråket, latin eller grekiska. Så att man inte skall säga att jag 'sjestoviserar' dem." Berdjajev i sin tur talar om Sjestov som "sin kanske enda vän", "en av de mest lysande människor som jag har mött i mitt liv", och ger en liknande karaktäristik av deras förhållande: "Vi stred alltid med varandra, vi hade olika sätt att se på världen, men i Sjestovs problematik fanns något som stod mig nära. Det var mer än en spännande intellektuell dialog, det var en existentiell dialog, ett sökande efter en mening i livet."

Raderna står att läsa i Nikolaj Berdjajevs *Vägar till självkunskap* (Artos, översättning Stefan Borg, 291 kr, 400 s), ett "försök till filosofisk självbiografi" som skrevs under filosofens sista levnadsår och utgavs efter hans död. Boken är ett självutlämnande porträtt av en febrilt sökande ande, men den syftar långre än så: den vill skildra den epok i rysk idé-

historia som löper från cirka 1890 fram till första världskriget och som kan kallas den ryska "kulturrenässansen". Detta kulturella uppsving rymde många stora namn inom de olika konstarterna och för den som vill skapa sig en bild av det hektiska andliga sökande som präglade denna generation ryska tänkare finns knappast en bättre källa än Berdjajevs andliga självbiografi.

BERDJAJEV VÄXTE UPP I EN officersfamilj, och i likhet med Herzen, Tolstoj och andra ryska adelsmän bröt han snart med sin omgivning. Under några år var han marxist, men han kom snart till insikten att äkta "upproriskhet" ("revolutionism") endast kan finnas hos individen, inte hos massan. Han vände sig till kristendomen och sysslade största delen av sitt liv med att försöka utarbeta en "andens filosofi".

Den upproriskhet som intresserade Berdjajev var sålunda av transcendental, inte immmanent karaktär. "Jag tror", skriver han, "i motsats till den förhärskande uppfattningen att anden är revolutionär medan materien är konservativ och reaktionär. Men i vanliga revolutioner pressas den andliga världen tillbaka av materien, som förvränger vad anden uppnått. Anden strävar efter evighet. Materien däremot känner endast det timliga." Vad det gäller är således en revolution i anden, inte i samhället; "borgerlighet" är något som finns överallt, inom socialism såväl som kristendom och andra fasta system.

Berdjajev söker sig bort mot en annan verklighet ("une fuite vers ailleurs", citerar han Maurice Barrès) – i själva verket är det bara evigheten som intresserar honom, medan allt som är vardagligt och enahanda, allt som kan

upprepas och imiteras framkallar leda hos honom. Eskatologi? Berdjajev erkänner villigt att ryssen äger en särskild begäring för dylika tankegångar: "Ryssarna godtar inte världens ordningen såsom människor i den västliga civilisationen gör det."

Huvudbegreppet i Berdjajevs filosofi är frihet. Endast den enskilde kan vara revolutionär när och därmed fri, varje grupp förgräper sig på friheten och på individens oberoende. Dostojevskij spelade en central roll för Berdjajevs frihetsbegrepp, men även Ibsen, hos vilken han såg "en osedvanligt stark vilja till frihet"; senare kom också Kierkegaards tankar att påverka honom. Men friheten är inte detsamma som individualism – "det är en fördom" – utan "öppenhet och skapande, en väg att bli varse universum" inom människan.

Det var Dostojevskijs syn på friheten, som "plikt, börd, som källan till livets tragik" som låg till grund för Berdjajevs frihetsbegrepp. De centrala texterna hos *filosofen* Dostojevskij är "Legenden om Storinkvisitorn" med dess resonemang kring friheten ("den stora massan av människor tycker inte om friheten och söker den inte", med Berdjajevs formulering) och "Anteckningar från ett källarhål", med dess uppror mot "syntetiska sanningar" i stil med "två gånger två är fyra", ett resonemang som "inte längre är livet utan början till döden" (för en redogörelse för Berdjajevs frihetsfilosofi, se min annmälan av hans bok om Dostojevskij under strecket 27.11 1992).

DET VAR MYCKET som förenade Berdjajev och Sjestov, inte minst synen på Dostojevskij som en stortänkare, men där fanns också

UNDER STRECKET

FORTS FRÅN FÖREGÅENDE SIDA

så fundamentala skillnader. Redan 1907 skrev Sjestov i en artikel att "det rätta" hos Berdjajev alltid kommer att vara av "tröstande karaktär och motsvara människans önsknings". Självmänade han att "filosofins uppgift inte är att lugna människan utan att störa hennes sinnesfrid". Med kraft och avsky vände han sig mot Spinozas råd till filosoferna: "Inte skrat-ta, inte sörja, inte förbanna, men förstå." Sjestovs valfränder var tänkare som likt Pascal "söker under vända" – *en gémissant*.

Lev Sjestov var *nom de plume* för Yehuda Leib Schwarzman (1866–1938), född och uppvuxen i en religiös judisk familj i Kiev. Fadern drev en klädmannafabrik som med åren växte i omfång och gjorde familjen ekonomiskt oberoende. Sjestov avlade examen vid juridiska fakulteten i Kiev men arbetade aldrig som jurist. Såsom ansvarig för familjens affärer hade han dock gott bruk för sin lagkunnskap.

År 1897 ingick Sjestov äktenskap med en rysk kvinna, en mesallians som han tvingades döja för sina religiösa föräldrar. För att kunna leva tillsammans med sin familj och sina enligt rysk lag oäkta barn bodde Sjestov mycket utomlands, mestadels i Schweiz. Fadern dog 1914, samma år som Sjestov i samband med världskrigets utbrott återvände till Kiev. Under hela sitt liv ambulerade Sjestov mellan Ryssland och utlandet – ända fram till emigrationen 1920, som satte punkt för hans fysiska och andliga närvaro i Ryssland.

Liksom Berdjajev, och i likhet med de flesta ryska studenter i slutet av 1800-talet, var han i ungdomen socialist, men anspråken på vetenskaplighet skrämd bort honom: "Jag slutade vara revolutionär när den 'vetenskapliga, marxistiska socialismen' dök upp." I denna formulering följer sig en skepsis både mot dogmatik och mot det obehagliga "förnuftet" i de lagar som styrde Marx (och Hegels) historiefilosofi – en misstro som med åren skulle utveckla sig till själva drivkraften i Sjestovs tänkande.

"MIN FÖRSTA FILOSOFILÄRARE var Shakespeare", skriver Sjestov, "det var hos honom jag första gången hörde de så gåtfulla och ofattbara och samtidigt så hotfulla och oroande orden: urledärtiden." Sjestovs debutbok var "Shakespeare och hans kritiker Brandes" (1898), men den väckte ingen större uppmärksamhet; författaren minns att han i detta verk ännu "försökte vrida tiden rätt igen" – "det var först senare som jag insåg att man borde låta den förbli ur led".

Den som hjälpte Sjestov till den insikten var främst Nietzsche, som han läste samtidigt som han skrev Shakespeareboken (där Nietzsche omnämns, men bara i förbigående). Så snart Sjestov avslutat boken, gav han sig på allvar i kast med Nietzsches författarskap. När han läste "Moralens genealogi", blev han så skakad att han inte kunde sova. Han försökte finna argument mot Nietzsches skoningslösa insikter, men i stället gjorde han dem till sina: "Naturen är grym, likgiltig. Också Nietzsches tillhörde dem som Naturen gör sig av med på ett grymt, obehagligt sätt. Den dagen förstod jag allt."

Från och med nu kom Nietzsche att inta en central plats i Sjestovs tänkande, inte bara som filosof utan i lika hög grad som stilmönster – Nietzsches sätt att förhålla sig till världen, att formulera sina tankar... det aforistiska uttrycksättet blev snart Sjestovs eget stilistiska särmerke.

TILLSAMMANS MED DE RYSKA författarfilosoferna Tolstoj och Dostojevskij bildade Nietzsche ett naturligt kraftfält, och det var dessa tre som Sjestovs följande böcker handlade om: "Det goda i greve Tolstoj och Nietzsches lära" (1900) och "Dostojevskij och Nietzsche", med undertiteln "Tragediens filosofi" (1903). Den senare boken publicerades av Sergej Djagilev och blev Sjestovs verkliga genombrott. Här tillämpade Sjestov fullt ut den insikt han lärt hos Nietzsche och hos Dostojevskijs källarmänniska. "Idéerna kan få triumfera tusen gånger om, bönderna bli

befriade, domstolarna rättvisa och barmhärtiga", skriver han, men inget av detta kan lyftas tragediens börd från människans axlar – "inga samhällsomvälvningar av något slag kan fördriva tragedien från livet" och därför är tiden kommen att sluta förneka lidandet. I stället för att slå ifrån sig med ett "Så får det inte vara", gäller det att lära sig bära lidandet, "acceptera det och kanske, till sist, förstå det".

Det är här som Dostojevskij och Nietzsche pekar framåt. "Tragediens filosofi" står i principiell opposition till "vardagsfilosofin". Där denna instinktivt vänder sig bort, ser Dostojevskij och Nietzsche en början och ett nytt sökande. Men de söker "där ingen någonsin söker, där det enligt vedertagen uppfattning inte finns och inte kan finnas någonting förutom ständigt mörker och kaos".

Sökandet i dessa livets utmarker fortsatte i boken "Rotlöshetens apoteos. Ett försök till adogmatiskt tänkande" (1905), en samling aforismer som likt bergstigar i Alperna gränsar till bottenlösa avgrunder och bara bör läsas av dem som saknar anlag för svindel – "nur für Schwindelfreie", som mottot lyder. Sjestov utvecklar och varierar här motiv från Dostojevskijboken, tankar som i nästa verk ("Början och slut", 1908) leder honom till slutsatsen att "det som karaktäriserar människan är hennes rädsla för sanningen".

Det intellektuella livets centrum under dessa år var givetvis landets båda huvudstäder, Moskva och Sankt Petersburg. Sjestov var från Kiev, och även om han med tiden blev en mycket omdiskuterad filosof och umgicks i de ledande litterära och filosofiska kretsarna bevarade han sin självständighet. Han var under alla år hårt sysselsatt med familjeföretaget, som han på grund av faderns sjukdom till stora delar skötte och ansvarade för själv.

SJESTOVSDOTTER Natalja Baranova-Sjestova publicerade 1983 på ryska en biografi över fadern i två band, till huvuddelen bestående av brev (det första bandet har utkommit också på franska). Av breven framgår att spe-

cialisten på Nietzsche och Dostojevskij också var en utmärkt affärsman. I oktober 1909, samtidigt som han arbetar på en artikel om Ibsen, skriver han till fadern att "affärerna går om inte lysande så inte så tokigt". Skulden till banken har minskat rejält, femtiotusen är redan avbetalade och bara tjugofem tusen återstår. Balansräkningen kommer att bli god, varupriserna stiger och inkomsterna från såväl detalj- som partihandel är större än under fjolåret. Kanske var kunskapen om livets mera praktiska sidor en bidragande orsak till Sjestovs skepsis mot alltför eteriska filosofiska resonemang?

I mars 1910 besöker Sjestov Tolstoj på Jasna poljana. Sjestovs bok om honom hade Tolstoj funnit "tänkvärd" och i samtal med Gorkij hade han sagt att han gillade cyniker bara de var uppriktiga: "Sanningen behövs inte", säger han. Han har rätt, vad skall han med den till? Han kommer ju ändå att dö. Att döma av Tolstoj's dagbok tycks mötet med Sjestov emellertid inte ha avsat några djupa re spår: "Sjestov var på besök. Föga intressant – en 'litteratör' och alls inte någon filosof."

I slutet av samma månad lämnade Lev Sjestov Ryssland och begav sig till Schweiz, där hans familj och en fyraårig utlandsvistelse väntade. Avresan från hemlandet innebar också slutet på den första perioden av hans skapande verksamhet och början på en ny fas, som skulle leda honom in på nya, mer renodlat filosofiska tankebanor. Om detta handlar en följande artikel.

Bengt Jangfeldt

Bengt Jangfeldt är docent i slaviska språk och redaktör för Artes.

SvD 95 01 26